

Bulavina Svitlana

*doktor nauk historycznych, docent,
docent Katedry Teorii i Historii Państwa
i Prawa, Wołyńskiego Uniwersytetu
Narodowego im. Leśi Ukrainki
(Булавина Світлана Євгенівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права юридичного факультету
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0003-1239-0563)*

Horot Alla

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa Konstytucyjnego,
Administracyjnego i Międzynarodowego,
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego
im. Leśi Ukrainki
(Гороть Алла Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
юридичного факультету
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0001-8482-053X)*

**ЗАКОНОДАВЧІ ТЕНДЕНЦІЇ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ**

Дана проблема є важливим аспектом у вивченні історії державотворення територій, які сьогодні включені до складу України. Правовий статус розвитку освіти в західноукраїнських землях ІІ Речі Посполитої покладались значні сподівання, як на засіб збереження та захисту національних інтересів, досліджувався суто з історичної точки зору, а історико-правового аналізу актів у цій сфері не проводилось. Тому вважається за доцільне дослідити саме правову сторону цього явища.

Мета статті – розкриття наукової цінності нормативно-правових актів з питань освіти 20-30-х років ХХ століття, виявлення різних тенденцій і напрямів в історико-правовій діяльності влади через вивчення відповідних законів, актів та розпоряджень.

Ключові слова: законодавство, тенденції, напрями, освіта, західноукраїнські землі, ІІ Речі Росполита.

Постановка наукової проблеми та її значення. Своєрідним, важким і суперечливим був історико-правовий шлях Західної України у складі Польської держави протягом 20-30-х років ХХ ст.

Як свідчить аналіз наукових робіт з даної тематики досліджень фактично не має. Починаючи з 20-х років до нашого часу щодо освіти в ІІ Речі Посполитій опубліковано ряд значних праць історичного плану та велику кількість статей, які висвітлюють лише окремі аспекти проблеми, при тому оминаючи правові [3].

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. У методологічному плані слід відзначити доробок К.Федоровича “Українські школи в Галичині у світлі законів і практики”, де зроблено спробу висвітлити поступову полонізацію шкільництва, окрім того роботи польських авторів Іваніцького М., Маусберга С., Урбанського З., та праці сучасних науковців – Крамара Ю. , Панасюка В. [2; 3] та ін.

Формулювання мети та завдань статті. Під час написання статті виявлено характерні особливості системи освіти у Західній Україні 20-30-років ХХ століття в умовах панування Польської держави. Антиукраїнський шкільний закон від 31 липня 1924 року, безпідставне закриття українських шкіл і відкриття натомість польських або утравістичних, часткове звільнення або примусове переведення на території з переважаючим польським населенням українських учителів, категорична відмова властей відкрити Український університет у Львові, переслідування діючих у 1920-1925 роках напівлегальних українських високих шкіл, намагання через утравістичну систему навчання з переважанням польської мови виховати західноукраїнську молодь у польсько-шовіністичному дусі, не шануючи свого національного такими були основи освітянської політики польського панування у Західній Україні, ці основи належним чином знаходять відображення і в тогочасних юридичних документах, що регламентували освітянське життя краю, тому сьогодні є актуальним вивчення законодавчих та нормативних актів у сфері освіти 20-30-х років ХХ століття. Знання історичного розвитку правових документів дасть змогу врахувати досягнення та уникнути помилок при створенні сучасної системи освіти в Україні [2].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Польський уряд обіцяв підтримувати культурні потреби українців. Так, у статті 7 Ризького мирного договору зазначалося, що “Польща надасть українцям всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів. Українці мають право організувати свої школи, розвивати свою культуру і засновувати з цією метою товариства і спілки”. Конституція 1921 року проголосувала право на збереження українцями своєї національності і на користування рідною мовою. Основний закон Польщі 1935 року деталізував це право: “Кожний громадянин має право на збереження своєї національності і мови. Держава забезпечує меншинам у Польщі повний і вільний розвиток національних ознак за допомогою самостійних товариств громадсько-правового характеру” [3;4].

Всупереч міжнародним зобов'язанням та власній Конституції, польський уряд проводив насильне ополячення корінного населення і

головну роль у цьому відводив саме шкільництву. Серед документів, що характеризують польську великодержавницьку політику в галузі освіти, особливе місце посідав шкільний закон від 31 липня 1924 року. Саме на його основі здійснювалася широка полонізація українських шкіл. Передбачалося, що навчання рідною мовою буде здійснюватись на вимогу не менше 40 батьків українських дітей шкільного віку, котрі проживали в даній місцевості. Якщо ж не набиралося такої кількості батьків, то школа автоматично перетворювалася на польську. Якщо батьки двадцяти учнів виступали за державну мову викладання, то навчання в школі ставало двомовним [3;5].

Однак з огляду на міжнародну громадську думку, що базувалась на Версальському трактаті від 28 червня 1919 року, де гарантувались “певні права всім польським громадянам без різниці раси, мови чи релігії... без перешкод займати громадські, урядові посади, мати обов’язки” і де твердилось, що “державна сприяє відкриттю початкових шкіл”, польська влада змушена була неодноразово запевняти про готовність поважати права українців у своїй державі. Це знайшло відображення і в Конституції 17 березня 1921 року, де в § 109 твердилось, що “кожний громадянин має право збереження своєї народності і піклування про свою мову і народні особливості”. Ці права підтверджувались Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 року, в статті VII: “Польща надає особам російської, української, білоруської національності, що знаходяться в Польщі на підставі рівноправства націй, всі права, забезпечуючи вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів” [2;7].

Насправді ці вимоги не виконувались, уряд прагнув полонізувати українське населення. Час від часу центральна влада оголошувала про поступки українцям, але прибічники твердої лінії в середовищі місцевих урядовців, офіційних чиновників та армійських командирів відмовлялися втілювати їх.

Тому в одній з перших декларацій польського уряду від 20 листопада 1918 року йшлося про створення “загальної, світської, безкоштовної школи, однаково доступної для всіх”. 9 лютого 1919 року з’явився декрет про обов’язкове навчання у семирічній загальній школі. Однак реалізувати його в умовах війн і руйнування було непросто.

Обіцянки щодо розвитку школи національних меншин повною мірою були декларовані і в програмному документі “санаційного” уряду – директивах Політичного комітету Ради міністрів Польщі про внутрішню національну політику від 1926 року. Тут, зокрема, відзначалося, що на території Волині уряд “задовільнить освітні потреби українського населення українською мовою”, що будуть “засновані публічні загальні школи з українською мовою навчання”, а в усіх державних школах буде запроваджено вивчення української мови, що буде відкрито державні гімназії і загальноосвітні ліцеї та професійні школи з українською мовою навчання [3;8].

Особливо гострою була ситуація з освітою за часів Г.Юзевського. У середині 30-х років стало очевидним, що “волинська політика” терпить крах. Нею були незадоволені як українці, так і поляки. До того ж, у політичному житті Польщі в цей час все більшу роль почали

відігравати крайні сили – польські військові, а особливо допікав волинянам Корпус охорони прикордоння (КОП). На Юзевського посипались доноси у Варшаву. В одному із них, наприклад, вказувалось: "...політика воєводи Юзевського роз'єднує польське суспільство, зовсім ігнорує права євреїв і догоджає українцям, його політика зовсім ігнорує потреби поляків. Гасло "ріж ляхів" стає на Волині все популярнішим. Воєвода не володіє ситуацією і навіть не орієнтується в теренах, які внаслідок помилкової політики воєводи щораз більше стають ворожими і чужими для Польщі" [3;5].

У той же час, українські громадсько-політичні діячі звинувачували воєводу, і не безпідставно, в антиукраїнській спрямованості його політики. Польсько-українська конфронтація не припинилась, а навпаки – продовжувала наростати. Врешті Г.Юзевський був усунутий із займаної посади, а на його місце призначений останній волинський воєвода О.Гауке-Новак, який повністю дотримувався лінії КОПу. З його ініціативи було розроблено і в лютому 1939 року затверджено урядом нову "Політичну програму державної політики Польщі на Волині" [3;6].

Програма складалася з кількох розділів. Перший із них присвячувався проблемі православних Волині. В ньому читаємо: "Реалізуючи польську програму щодо руського (українського) населення, потрібно мати на увазі, що не все православне населення може бути до цієї нації зараховане... Не можна ідентифікувати православних з руською (українською) нацією ... Боротьба за душі несвідомого православного населення мусить бути піднята польською громадськістю і ця боротьба в державних інтересах повинна закінчитись перемогою" [7].

Наступний розділ стосувався термінів "русини" й "українці". В ньому вказувалось, що "прогресуючий національний процес в українському суспільстві призвів до того, що назви "українець" і "український" стали символом ворожого Польщі напрямку і відцентрового руху, який ставить за мету утворення України на землях, що входять в склад Польської держави і на яких одвічно проживають поляки". А далі вказувалось, що терміни "українець", "український" слід вживати лише до тих осіб, які усвідомлюють і відчують себе українцями. Замість них пропонувалось вживати терміни "русин" і "руський", а також нейтральні терміни, які нічого спільного з національністю не мали: "православний" або регіональні терміни "волиняк", "поліщук", "тутешній". На думку творців програми, це повинно було завершитися остаточною асиміляцією українців [3;8].

У розділі "Принципи співжиття польського населення з непольським" українці, які на Волині становили абсолютну більшість, ставились в один ряд із національними меншинами, яких була незначна кількість – чехами, німцями, росіянами. Польській культурі надавалась не лише перевага, а й виключність та зверхність. У всіх громадських і господарських організаціях влада забезпечувала польській мові і культурі перевагу над усіма іншими.

З перших днів польського правління в Західній Україні після розпаду Австро-Угорщини почалося створення нових польських органів державної влади, зокрема в освіті. З цією метою 4 червня 1920 року

польським Сеймом прийнято Закон “Про тимчасовий устрій шкільних властей”, а 13 липня того ж року – Закон “Про академічні школи”, що складався із 114 параграфів і мав 9 розділів. У цьому законі докладно відображено найважливіші сторони діяльності вищих учбових закладів Польщі, у переліку яких були і львівські вузи: Університет Яна Казимира, Львівська політехніка і Академія ветеринарії [2].

Не менш важливим був червневий (1920 року) Закон “Про тимчасовий устрій шкільних властей”. У цьому законі зазначалося, що усе верховне керівництво загальною освітою здійснює у Польщі міністр віросповідань і народної освіти. З цією метою уся держава (в тому числі і Західна Україна) поділяються на шкільні округи, очолювані кураторами, права і обов’язки яких були чітко визначеними [3; 10].

Взагалі ж мережа освіти у міжвоєнний період у Західній Україні, окрім вищенаведеного, складалась на основі ряду розпоряджень Ради Міністрів та міністра віросповідань і народної освіти. Згідно з цими актами, на території Західної України утворювалися два шкільні округи (Львівський і Волинський), затверджувалися обов’язки посадових осіб у галузі освіти. Територіально Львівський шкільний округ охоплював Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства, Волинський – одне Волинське воєводство [3;11].

Чорною сторінкою в історії Західної України став “Закон з дня 31 липня 1924 року”, що затверджував деякі постанови про організацію шкільництва. Таку зарозумілу назву закон мав не даремно. Із введенням його в дію практично ліквідовувалися українські початкові (не говорячи вже про середні) школи у Західній Україні. Суть закону полягала в тому, щоб поступово замінити українські школи на утравістичні, а згодом перейти виключно до польських початкових шкіл [2;9].

Закон про організацію шкільництва від 31 липня 1924 року передбачав проведення шкільних плебісцитів – щорічне подання місцевими жителями декларацій про запровадження на території даного шкільного округу того чи іншого типу школи. Але дещо пізніше (1930 року) закон було доповнено вимогою про те, що зміна мови викладання може відбутися не раніше, ніж через 7 років від дати останньої постанови, яка визначила мову викладання в цій школі. Встановлення такого терміну пояснювалося тим, що так звані щорічні “шкільні плебісцити” проходять в атмосфері “галасливої української націоналістичної пропаганди” і ведуть до поглиблення польсько-українського антагонізму.

Даний стан яскраво підтверджується документами та законодавчими актами того часу, зокрема, збірниками законів і розпоряджень Польської держави (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej), яких щорічно видавалося 95-120 номерів, обсяг кожного з них також був різний – від 2-4 до 30-50 і більше сторінок. За рік усі номери збірника оформлялися 2-3 книгами, які мали суцільну валову нумерацію сторінок і документів [3].

Слід відзначити, що окремі тексти у збірнику стосовно освіти друкувалися як закони, інші оформлялися у вигляді розпоряджень Ради Міністрів, президента, міністра віросповідань і народної освіти.

Перший шкільний плебісцит відбувся на Волині у 1925 році. Його результатом стала, фактично, повна ліквідація українського шкільництва. Чергова акція плебісциту мала відбутися в 1932/1933 роках. У зв'язку з цим українські політичні партії і культурно-освітні організації розгорнули активну пропагандистську кампанію. У відозві головного товариства "Рідна школа" підкреслювалося, що "надійшла пора знову провести всенародну акцію, аби легальним шляхом повернути втрачені українські школи і здобути нові там, де для цього є законні підстави" [3;10].

З цього приводу воєводська адміністрація зазначала, що у шкільну кампанію включились "усі українські політичні сили, які в той чи інший спосіб акцентували свою неприхильну позицію до польської державності". Тут польська влада мала на увазі, перш за все, Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – одну з найбільших українських партій – та нелегальну ОУН, які видали спеціальні директиви і відозви, що закликали до проведення антипольських акцій шкільного саботажу, бойкоту польських шкіл.

У зв'язку з цим воєводське управління направило 4 вересня 1933 року директиву до всіх старост з вимогою рішуче придушувати будь-які акції шкільного саботажу, не давати дозволу на відкриття осередків "Рідної школи". Силовий тиск з боку властей дав свої результати – у 1932 році в жодній з початкових шкіл Волині плебісцит не відбувся. У цьому ж навчальному році у воєводстві залишилося лише 4 українських школи. В той же час волинські чехи мали 13 своїх національних шкіл, росіяни – 5, євреї – 57, а німці – аж 66 [2;5].

У 1926 році міністром освіти призначено Суйковського, який видав наказ, щоб складати гуртові подання на українську школу від всіх батьків дітей певної школи. Однак зрушень у справі створення українських шкіл практично не відбувалось, проте міністра, який порушив шкільний закон С.Грабського, було знято, а на всі прохання давалася негативна відповідь[3].

Найважливішим законодавчим актом у галузі освіти слід вважати закон від 1 липня 1926 року "Про службові відносини учителів". Закон мав 99 параграфів і складався із вступу та 11 розділів. У законі детально розписано умови вступу на учительську службу та умови припинення, дисциплінарна відповідальність учителів, їх службові обов'язки та інше. Зокрема, на учительську службу не приймалися, за законом, особи, які раніше були притягнуті до судової відповідальності за діяльність, спрямовану проти держави і суспільства [2;8].

Закон поділяв усіх учителів на постійних і тимчасових. Вимоги, згідно з параграфом 8, до зайняття посади постійного учителя були такі: а) три роки безперервної учительської праці, б) відповідна кваліфікація, в) добрі або задовільні оцінки атестаційної комісії за час служби. При вступі на службу тимчасові вчителі складали службову обіцянку, а постійні вчителі – службову присягу.

За зразком даного закону було видане розпорядження Президента II Речі Посполитої про службові відносини професорів і молодших науковців вищої школи.

Згідно з розпорядженням Президента Речі Посполитої від 29 листопада 1930 року зміна мови навчання у початкових школах Західної України могла настати не раніше, ніж через 7 років, рахуючи з часу останнього встановлення. Це значно полегшило утрату національної ідентичності та колонізацію початкових загальноосвітніх шкіл Західної України.

У березні 1932 року польський сейм затвердив новий закон про школу, згідно з яким було проведено докорінну реорганізацію початкових, середніх і фахових шкіл. Семикласна народна школа реорганізовувалась у початкові школи трьох ступенів. Простежується реакційність урядової політики. Так, школу 1-го ступеня дозволялося відкривати в місцевостях з кількістю дітей шкільного віку не менше – 60, школу 2-го ступеня – не менше 350. Отже, школи 2-го і 3-го ступенів могли бути відкриті лише у великих населених пунктах, куди з малих сіл діти не могли діставатися. Тому переважна більшість дітей закінчувала навчання після 2-3 років перебування за партою [2].

Закон мав 60 параграфів. У ньому було викладено загальні положення і розділи про: початкову, середню, професійну і вищу школи; систему донавчання молоді шкільного віку; систему підготовки учителів загальноосвітніх початкових, середніх і професійних шкіл та інше. За цим законом середня загальноосвітня школа стала 6-річною і складалася із 4-річної гімназії і 2-річного ліцею. Програма гімназії опиралася на програму загальноосвітньої початкової школи 2-го ступеня, тобто на 5-6-класну школу.

15 березня 1933 року у Польщі був прийнятий закон про академічні школи. У ньому містився перелік усіх 13 державних закладів, серед яких фігурували і 3 львівські вузи [3; 10].

У законі було викладено права і обов'язки ректорів, деканів, визначено роль загальних зборів професорів, адміністративно-господарські функції вузів; описано організацію навчання і виховання студентів. У законі зазначалося, що поряд із державними академічними школами у Польщі діють і приватні вищі учбові заклади, які мають часткові або повні права державних.

14 жовтня 1937 року міністр віросповідань і народної освіти видав розпорядження про студентські товариства. Їм заборонялося проводити політичну діяльність, вони могли мати науковий, культурно-освітній, спортивний, ідейно-виховний характер, існувати у вигляді земляцтв, товариств взаємодопомоги [3;9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Шляхом знищення культури і національних традицій українського народу польський уряд намагався полегшити шлях до повної колонізації. Здійснювати свої плани реакція починала з посилення роботи серед молоді і завоювання впливу на неї. Ізолювати молодь від старшого покоління, виховати її в дусі байдужості до долі народу і рідної культури, витравити почуття національної гідності і зробити з неї вірних слуг – ось що було головним змістом роботи численного державного апарату на західноукраїнських землях. І дана позиція закріплювалася юридично шляхом видання відповідних нормативно-правових актів.

Таким чином, вищенаведене дослідження дає уявлення про законодавчі тенденції і напрями розвитку освіти в західноукраїнських

землях у II Речі Росполитої. Зіставлення і аналіз законів, розпоряджень, владних дій дало змогу виявити недоліки та розбіжності в законодавстві II Речі Посполитої та головні спрямування влади, які затверджувались у відповідних актах. Тому дослідження у статті може прислужитись в подальшому узагальненні та вивченні правових документів [3].

Джерела та література:

1. Iwanicki M. Oswita i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939. Siedlce, 1975.
2. Крамар Ю. Політика державної асиміляції на Волині (1928-1938 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Львів, 1998. 172 с.
3. Пономаренко С. Культурно-освітні організації Волині. 1921-1939рр.: дис...канд.істор. наук: 07.00.01. Львів, 2001.173 с.
4. Uchwały Towarzystwa "Prosvita". – AAN, KPZU, RKT. sygn. 165.
5. Документи "волинської політики" Г.Юзевського: ЦДАІ України у Львові, ф.179, оп.1, спр.55.
6. Serczyk W. Historia Ukrainy: Wrocław. 1979.
7. Філіпович М. Політико-правове становище українців Волині у 1918-1939 рр. Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття: збірник тез доповідей Шості читання пам'яті В.Липинського. Луцьк, 2003. С. 104.
8. Referat o sytuacji na Zachodniej Ukrainie.: AAN, Prezydium Rady Ministrów (PRM), Rektyfikant (RKT). sygn. 25, t. 32.
9. Новий устрій державного й приватного шкільництва в Польщі. Збірка дотичних законів і розпорядків. Накладом головної управи "Рідна школа". Львів, 1931. 37 с.
10. Urbanski Zygmunt. Mniejszości narodowe w Polsce. Warszawa, 1933. 375 s.
11. Statystyka szkolnictwa 1931–1932. Statystyka Polski wydawana przez Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1933. 91 s.
12. Мартинюк Я. Освітня діяльність і соціальна опіка, як форми роботи самоуправ на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.). *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки: історичні науки*. Луцьк: Вежа, 2000. №3.С.83-86.

TENDENCJE LEGISLACYJNE I KIERUNKI ROZWOJU OŚWIATY NA ZIEMIACH ZACHODNIUKRAIŃSKICH W II RZECZYPOSPOLITEJ

Streszczenie. Problem ten jest ważnym aspektem w badaniu historii formacji państwowej terytoriów, które obecnie wchodzą w skład Ukrainy. Stan prawny rozwoju oświaty na ziemiach zachodnioukraińskich II Rzeczypospolitej był uważany za ośrodek zachowania i ochrony interesów narodowych i był badany wyłącznie z perspektywy historycznej, natomiast nie przeprowadzono analizy historyczno-prawnej aktów prawnych w tym zakresie. Dlatego uznano za konieczne przeprowadzenie badania strony prawnej tego zjawiska.

Celem artykułu jest ujawnienie wartości naukowej aktów prawnych dotyczących edukacji w latach 20-30 XX wieku oraz identyfikacja różnych

trendów i kierunków w historycznej i prawnej działalności władz poprzez badanie odpowiednich ustaw, aktów prawnych i rozporządzeń.

Słowa kluczowe: ustawodawstwo, tendencje, kierunki, oświata, ziemie zachodnioukraińskie, II Rzeczpospolita.

LEGISLATIVE TRENDS AND DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE WESTERN UKRAINIAN LANDS UNDER THE II POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH

This issue is an important aspect in studying the state-building history of territories that are now part of Ukraine. The legal status of educational development in the Western Ukrainian lands under the II Polish-Lithuanian Commonwealth was expected to play a significant role as a means of preserving and protecting national interests, though it has been explored purely from a historical perspective, without historical-legal analysis of the acts in this field. Therefore, it is deemed appropriate to investigate the legal aspects of this phenomenon.

The purpose of this article is to uncover the scientific value of legal acts on education from the 1920s and 1930s, identifying various trends and directions in the historical and legal activities of the authorities through the study of relevant laws, acts, and decrees.

The optimal methodological foundation for this research is based on the principles of historicism and objectivity in the approach to examining past phenomena, using a comprehensive range of sources. The applied methods of comparative analysis, periodization, and systematization are based on the priority of documentary facts. Collectively, these methods serve as essential tools for achieving the stated objective.

Keywords: legislation, trends, directions, education, Western Ukrainian lands, II Polish-Lithuanian Commonwealth.